
RECENZJE

Ks. Marek Jagodziński, *Trynitologia komunijna* (Teologia w Dialogu 21), Wydawnictwo KUL, Lublin 2021, 215 s.

Nowa książka lubelskiego teologa, ks. profesora Marka Jagodzińskiego, bez wątplenia specjalisty od refleksji nad wiarą w perspektywie komunijnej i komunikacyjnej, to nie tylko kolejny etap jego bardzo charakterystycznego wykładu dogmatyki w konkretnym kluczu interpretacyjnym. Napisaną i przedstawioną do recenzji monografię należy potraktować jako bardzo ważną odpowiedź, jakiej powinna udzielać teologia w spotkaniu z egzystencjalnymi problemami współczesnego człowieka. Nie zawsze pytania te są przejawem głębokiego kryzysu, spowodowanego – będącym już znakiem czasu – zamykaniem się człowieka na transcendencję i dosłowne pochłonięcie przez doczesność. Niejednokrotnie są one wyrazem poszukiwania, któremu brakuje światła i przewodnika, tudzież drogowskazów i orientacyjnych punktów lub znaków pozwalających upewnić się, że w drodze nie błędzimy. Samo zaś poszukiwanie jest dowodem, że owa pochłaniająca współczesnego człowieka doczesność, także przez wszystkie, będące wytworem ludzkich rąk, tak bardzo zajmujące gadzety, nie daje poczucia bezpieczeństwa i nie spełnia pokładanych w niej oczekiwań. Co więcej, odrywa człowieka od choćby zwrócenia uwagi na to, że w jego świecie istnieją rzeczywistości niebędące dziełem ludzkich rąk i zarazem oddala od zainteresowania samym sobą – przynajmniej takiego, które nie ma charakteru na wskroś utilitarnego lub skoncentrowanego wyłącznie na przedmiotach i instrumentach oraz pozwalającego „dotknąć” fascynującej złożoności, piękna i zarazem tajemnicy ludzkiego bytu.

W tym miejscu może się jednak pojawić pytanie o związek tych antropologicznych akcentów z książką ks. Marka Jagodzińskiego, która nie jest przecież o człowieku, ale o Bogu, i to w Jego tajemnicy wewnętrznego życia. I choć trudno byłoby temu zaprzeczać, to tylko pozornie w mniejszym stopniu autor interesuje się w niej człowiekiem, któremu Bóg w Trójcy Świętej się objawia i o którym właśnie przez to wiele mówi. I w tym wydaje się tkwić nieco ukryta wartość i zarazem aktualność interesującej nas książki.

Ks. Marek Jagodziński zdaje się w niej mówić o Bogu w Trójcy Świętej Jedynym, nie tracąc z oczu bytu ludzkiego; tego, co w nim najbardziej ważne i istotne; co stanowi w nim źródło szczęścia i niepokoju; poczucia spełnienia, ale i poszukiwań, głębokich rozterek oraz poważnych kryzysów. Nie zmienia tego w ja-

kimś zasadniczym sensie także to, że rzeczzone źródło nie pozostaje odizolowane i niezależne od tego, co niejako przychodzi, dociera do człowieka z zewnątrz. Ten tętniący i raz po raz wydobywający się głos w sprawie człowieka, natarczywie powtarzane pytanie o sens istnienia i wartość życia, zdaje się niejako wydobywać ze wszystkich zdań tej książki. Autor monografii o trynitarnej rzeczywistości Boga nie próbuje bowiem mówić o Bogu bez problemu człowieka. Bardzo trafnie i zarazem przekonująco pokazuje w niej również, jak słabe, niewystarczające, a nawet zwodnicze okazuje się wszelkie mówienie o człowieku bez Boga. I to Boga objawienia – jak podkreśla – „Boga biblijnego”, który w Jezusie Chrystusie ukazuje pełnię swojego boskiego bytu, która to pełnia nie tylko pozwala zrozumieć, kim jest człowiek, ale stanowi najgłębsze doświadczenie „bycia człowiekiem”, choć przez swoje zbyt mocne zanurzenie w doczesności i wypieranie problemu Boga współczesny człowiek tak często owego „dotknięcia” Boga, Jego życia w sobie nie przeżywa i nie doświadcza.

Już sam tytuł tej pracy i tylko pobieżna znajomość bogatej twórczości autora pozwala zorientować się, że pisanie ks. Marka Jagodzińskiego o Bogu w Trójcy Świętej Jedyńm przebiega w dwóch perspektywach – charakterystycznych dla autora, ale w tym akurat wypadku bardzo właściwych i wprost istotnych w opisywanej rzeczywistości Trójjedynego Boga – czyli komunijnej i komunikacyjnej. Ks. Jagodziński nie poprzestaje przy tym na zebraniu i usystematyzowaniu dotychczasowych rozstrzygnięć w teologii trynitarnej, dostosowując je lub wykorzystując obecne w nich rozwiązania w swoim projekcie czy też modelu komunijnym, który nie przestaje być również komunikacyjnym. Zdecydowanie – jak wskazują na to słowa Balthasara, na którego powołuje się, cytując Ratzingera – nie tyle usiłuje o Bogu w Trójcy Świętej Jedyńm „mówić”, „zakładać [Go]”, ile raczej stara się na Niego wskazywać. Niemniej ten termin autor recenzowanej monografii rozumie już przez swoje własne, teologiczne doświadczenie i poszukiwanie, w perspektywie właśnie komunijnej i komunikacyjnej. W tej pracy spotyka się ono z konkretnym – jak to wyraził, odnosząc się do teologii Ratzingera – zainteresowaniem rzeczywistością Boga, która wymyka się intelektualnym dociekaniom i poszukiwaniom, podobnie jak nie przystaje najczęściej do ludzkich wyobrażeń pomijających rzeczywistość człowieka, jego najgłębsze doświadczenie i jego strukturę bytową.

Oczywiście można powiedzieć, że na tej drodze ks. Jagodziński nie jest osamotnionym pionierem. Poprzedza go na niej m.in. już św. Augustyn, reprezentujący sposób nie tyle myślenia o Bogu, ile przeżywania Jego rzeczywistości przez człowieka i w człowieku, co już nieraz i nie tylko w przypadku biskupa Hippony w refleksji nad objawioną prawdą Trójcy Świętej okazało się bardzo owocne. Niemniej książka ks. Jagodzińskiego to nie tyle model, nawet styl uprawiania teologii

trynitarnej, ile raczej próba opisanie najlepszego sposobu „mówienia” o Bogu. Innymi słowy, odchodzenia, a właściwie niepoprzestawania na zakładaniu Jego istnienia, obecności, ale podążania za Nim i otwierania się na Niego, prowadzenia wreszcie z Nim dialogu, który za każdym razem, jeśli tylko angażuje całego człowieka, prowadzi do zrozumienia, że dialog okazuje się sposobem – drogą do przeżycia, zjednoczenia, czyli komunii zakładającej i bardzo potrzebującej komunikacji.

Dzięki takiemu właśnie sposobowi postępowania – nawet jeśli ktoś chciałby go nazwać „modelowym” – autorowi udaje się uniknąć pułapki ambiwalencji w teologicznych propozycjach trynitarnych, polegającej na jedynie personalistycznym lub tylko historycznym ujęciu. Rzeczywistość Boga objawia się jako relacja miłości Osób, której to miłości komunია jest najgłębszym wyrazem, podobnie jak komunikacja nie zamyka się tylko w przekazaniu jakiejś, choćby bardzo istotnej, informacji. Jak bardzo kruche i nieadekwatne do stawianych przed teologią zadań mogą być rozwiązania nieunikające takich pułapek, ks. Marek Jagodziński pokazuje w swojej książce na przykładzie dotychczasowych, jednostronnych lub parcjalnych sposobów trynitarnej refleksji wiary. Pojawiały się one jako pomijające świat człowieka w interpretacji objawionej prawdy o Bogu w Trójcy Jedynym lub eksponujące jakiś wymiar ludzki (np. społeczny), bez wrażliwości komunijnej oraz komunikacyjnej i tym samym z pominięciem bogactwa złożonej struktury osobowej.

Chcąc zwrócić uwagę na słabość tego rodzaju jednostronności i zarazem ukazać nie tylko potrzebę, ale również możliwość ujęć wyczerpujących, to znaczy opisujących rzeczywistość komunii na drodze komunikacji, autor zaproponował dość interesującą strukturę swojej pracy. Zdaje sobie sprawę, że całościowe ujęcie komunijnej relacji Osób Bożych narażone jest z jednej strony na trudne do uniknięcia powtórzenia, a z drugiej – z powodu potrzeby wyraźnego oddzielenia poszczególnych części opracowania – na nieco sztuczną separację. Lektura jednak tej – jak sam ją określa – propozycji rozwiązania postawionego problemu pozwala nabrać przekonania o uporaniu się z tą trudnością w sposób więcej niż zadowalający.

I tak, w pierwszym rozdziale przedstawia podstawy komunijnego ujęcia rzeczywistości Boga, odnosząc się do danych skryptyrystycznych, z rozróżnieniem objawienia poszczególnych Osób Trójcy Świętej. Sięgając do najważniejszych momentów oraz autorów w historii rozwoju refleksji wiary na ten temat, nie pomija błędnych lub bardzo jednostronnych propozycji, w których dostrzega nie tylko wyzwanie wobec teologii trynitarnej, ale także inspirację do bardziej precyzyjnego i wyczerpującego wykładu na ten temat, z przywołaniem oczywiście dorobku w tej kwestii poszczególnych epok i zauważeniem charakterystyki w rozkładanych w nich akcentach refleksji komunijnej, rzutującej na współczesne

opracowania tego zagadnienia. Wreszcie w ostatniej części pierwszego rozdziału ks. Jagodziński potwierdza niejako podstawowy klucz swojego rozważania, a mianowicie przedstawiając pojęcie komunii, wychodzi od uwarunkowań antropologicznych, niezbędnych także w kwestiach terminologicznych.

W drugim rozdziale autor skupia się na komunijnej rzeczywistości Trójcy Świętej, odnosząc się do relacyjnej koncepcji osoby, podkreślając dynamizm i unikając zarazem sztucznych konstrukcji, nie najlepiej broniących się przed statycznymi ujęciami. Pomocne w tym okazuje się komunijno-trynitologiczne rozwiązanie personalizmu dialogicznego i trialogicznego. Wreszcie przedstawia Trójcę jako *Communio*, z uwzględnieniem zarówno komunijnej jedności, jak i wielości trynitarnej, poza tym komunijnej rytmiki miłości trynitarnej i perychoretycznych właściwości Boskich Osób. Odnosząc się do bardziej współczesnych opracowań, zwraca uwagę na komunikacyjno-komunijne ujęcie pozwalające ukazać między-podmiotową rzeczywistość życia w Bogu, doskonałą miłość i komunikacyjność działania. Całość tej części pracy zamyka eklezjologiczny kontekst komunijnego modelu teologii trynitarnej, z uwzględnieniem współczesnych rozwiązań tego zagadnienia. W trzecim rozdziale autor stara się w komunijnej relacji opisać poszczególne Osoby Trójcy Świętej z właściwymi im odniesieniami, wskazując na współczesne rozstrzygnięcia w tej problematyce, zorientowane chrystologicznie i pneumatologicznie.

Zarówno struktura pracy ks. Jagodzińskiego, jak i układ oraz rozkładane akcenty merytoryczne wydają się wyrazem jego głębokiego przekonania, że zarówno teologiczne mówienie o człowieku, jak i refleksja wiary na temat objawiającego się Boga musi stawiać w centrum prawdę o Trójcy Świętej. To w zasadzie klucz do rozumienia człowieka i rozumienia Boga. W jednym i drugim przypadku – choć w bardzo nierównych proporcjach – rozumienie to nie pokrywa się z wiedzą zupełną i całkowicie znoszącą wymiar tajemnicy. Dlatego zarówno w refleksji wiary na temat Boga, jak i człowieka potrzebna jest komunikacja nie tyle pozwalająca odkrywać komunie, ile raczej prowadząca do jej przeżycia i doświadczenia, czyli do relacji miłości, jaka jest zawsze darem, przy czym w Bogu owa miłość, wyrażająca się w komunii i ukazywana w komunikacji, jest źródłem, podczas gdy w człowieku – jeśli wolno sobie pozwolić na bardzo symboliczne określenie – „wypływającą z Niego czystą, orzeźwiającą i życiodajną wodą”, pozostając przy tym w Bogu i w człowieku Darem. Postawienie zatem prawdy o Trójcy Świętej w centrum każdej refleksji wiary to nie tylko właściwie odczytane przez teologię zadanie wobec każdorazowego kontekstu, ale również możliwość kształtowania kontekstu jako takiego na podstawie wiary. To znaczy komunijno-komunikacyjnych relacji świata Boga w rzeczywistości świata człowieka, przez co bardziej ludzki i bardziej Boży staje się świat jako taki.

Praca ks. prof. dr. hab. Marka Jagodzińskiego została opublikowana w Wydawnictwie Naukowym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Przemawia za tym nie tylko fachowość prowadzenia przez autora dyskursu naukowego, lecz także wysoki poziom opracowania. W nie mniejszym stopniu przemawia aktualność tej monografii, ponieważ wszędzie tam, gdzie w teologii refleksja wiary na temat Trójcy Świętej znajduje się w centrum, czy choćby jest podejmowana w sposób ambitny i rzetelny, zawsze odnosi się do podstawowego egzystencjalnego kontekstu ludzkiego życia, w najlepszy sposób porządkując to życie na podstawie wiary. W swojej propozycji komunijno-komunikacyjnego ujęcia autor odważnie i rzeczowo wychodzi naprzeciw postulatowi umieszczania niejako tej prawdy w centrum życia i pokonywania przez to wysoce teoretycznych i spekulatywnych rozważań.

Książka jest naukowa i nowatorska w sposobie rozwiązywania problematyki właściwej teologii trynitarniej, czego nie zmienia – jak zauważono na początku tej oceny – specyficzny i właściwy ks. Jagodzińskiemu w innych jego opracowaniach model komunijno-komunikacyjny, w pracy na temat Trójcy Świętej sprawdzający się wyjątkowo dobrze. Poza tym dzieło – w swojej zwartej i skondensowanej formule – zostało dobrze udokumentowane źródłowo oraz bibliograficznie. Wszystko to przesądza o ważnym i potrzebnym, zawartym w tej rozprawie głosie na drodze poszukiwań oraz prób patrzenia człowieka na Boga i pochylania się nad człowiekiem z komunikowanej perspektywy Boga.

Ks. prof. dr hab. Edward Sienkiewicz

Gerhard Lohfink, *Alla fine il nulla? Sulla risurrezione e sulla vita eterna* (Biblioteca di Teologia Contemporanea 200), tr. it. V. Maraldi, Editrice Queriniana, Brescia 2020, 278 s.

O ile stwierdzenie stanu śmierci człowieka łączy się z ustaleniem braku przyjętych za podstawowe oznak życiowych, o tyle pytanie o jego dalszy los pozostaje jednym z najbardziej nurtujących pytań. Niemiecki egzegeta Nowego Testamentu i teolog Gerhard Lohfink zauważa w swej najnowszej, dotyczącej eschatologii, monografii (tyt. org. *Am Ende das Nichts? Über Auferstehung und Ewiges Leben*, Verlag Herder GmbH, Freiburg im Breisgau 2017), że dziś odpowiedź na to pytanie nie wyraża się już w alternatywie pomiędzy „nic” a zmartwychwstaniem umarłych, ale obejmuje dużą liczbę rozwiązań pośrednich, bardziej spokojnych i odpowiadających potrzebom współczesnego człowieka. Aby dzisiejszy czło-